

Təvəkgül Cavadova, Sevinc Hüseynzadə¹⁰⁰
TƏRCÜMƏDƏ YARANAN CƏTİNLİKLƏR

«Tərcümə» ədəbi, elmi, yaxud texniki əsərin – orijinal əsərin və ya tərcümənin kitab halında, jurnalda, dövri nəşrdə, yaxud hər hansı digər formada dərc olunmaq, yaxud teatrda tamaşaya qoyulmaq, kinoda, radio verilişlərində, televizivada və ya hər hansı digər vasitələrdə istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq – bir dildən başqasına çevrilməsi deməkdir” (1, 45-46). Tərcümə, insan beyninin ən gərgin formada işləməsi ilə əlaqəli olan, bütün yaddaş və zehni ehtiyatları hərəkətə gətirən insan fəaliyyətinin bir növünü təşkil edir. Tərcümə prosesi – ağılın çətin işi, ideya və variantların davamlı zənciri, analiz və sintez proseslərinin dəyişməsidir. Tərcümə ənənəvi olaraq ekvivalentliyə əsaslanmışdır. Mətn tərcüməsində vacib olan yalnız sözlər arasında ekvivalentlik deyil, eyni zamanda hədəf dilin mədəni mənşəyi ilə bağlı olan əsas ideyaların tərcüməsidir. Tərcümənin müxtəlif növləri vardır. Elm-texniki tərcümə, bədii tərcümə, hüquqi tərcümə, iqtisadi və işgüzar tərcümə, yazılı və şifahi tərcümə və s. Bu tərcümə növləri bir bindən kəskin surətdə fərqlənir və bu tərcüməçilər qarşısında çətinliklər yaradır. Tərcümə tarixində aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, elmi-texniki tərcümə həmişə əsrdən-əsrə biliyin ötürülməsində vasitəçi rolunu oynamış və yazı yaranandan sonra elm və texnikanın inkişafına uyğunlaşdırılmışdır. Elmi və texniki sənaye sahələri durmadan inkişaf edir və bu inkişaf bərabər yeni terminologiyaların yaranması daha da sürətlənir. Texniki tərcüməyə istifadəçi dərslikləri, istifadə üçün və ya istifadəyə istiqamət verən təlimatlar və texniki yazıçılar tərəfindən məhsul və xidmətlər üçün yazılmış digər sənədlər kimi sənədlərin tərcüməsi daxildir. Texniki sənədlər texnoloji və elmi məlumatlara və texnoloji məsələlərə aid mətnlərdən ibarətdir. Bu sənədlərin əksəriyyətini ixtisaslaşdırılmış əsas terminlər təşkil edir. Texniki tərcümə bədii tərcümədən fərqli olaraq dəqiqlik və düzgünlük tələb edir. “Texniki tərcümədə vacib olan sənədlərin texniki məzmununun saxlanmasıdır. Elmi-texniki tərcümənin başlıca cəhəti vacib terminologiyaya söykənməklə, materialı obrazlı – emosional ifadə vasitələrinin köməyi olmadan şərh etməkdir.

Elmi-texniki mətnlərin tərcüməsinin qarşısına qoyulan tələb çox yüksəkdir. Tərcüməçi çox dərin savada malik, hərtərəfli inkişaf etmiş bir fərd olmalıdır.” (2, 61) Elmi-texniki tərcümədə terminlər əsas olduğu üçün onları öyrənmək tələb olunur. Məsələn, göstərilən riyazi terminlərə nəzər salaq

Mathematics. Algebra

1	Arithmetic	Arifmetika	арифметика
2	Arithmetical operation	Arifmetik əməl	арифметическое действие
3	algebraic expression	cəbri ifadə	алгебраическое выражения
4	absolute value	mütləq qiymət, ədədin modulu	абсолютная, величина модуль числа
5	bracket(BE)	mötərizə	скобка
6	binomial	ikihədli, binom	бином
7	binary digit	ikilik rəqəm	двойной, двоичный
8	common fraction	adi kəsr	простая дробь
9	coefficient	əmsal, indeks	коэффициент, индекс
10	countable set	hesabi çoxluq	счетное множество
11	cancelable	ixtisar olunan	сократимый
12	composite number	mürəkkəb ədəd(4,6,8,9,10,12)	составное число
13	division	bölmə	деление
14	disjoint set	kəsişməyən çoxluqlar	непересекающиеся множества
15	denominator	məxrəc(kəsrin)	знаменатель
16	decimal fraction	onluq kəsr(0.1,0,25)	десятичная система исчисления
17	empty set	boş çoxluq	пустое множество
18	even number	cüt ədəd(2,4,6...)	четное число
19	global warming	qlobal istiləşmə	глобальное потепление
20	extract a root	kök almaq	извлекать корень
21	figure	fiqur, simvol, rəqəm	цифра
22	fraction	kəsr	дробь
23	fractional line	kəsr xətti	дробная черта
24	factor	vuruq, faktor	множитель, фактор
25	formula	Düstur	формула
26	greatest common divisor	ən böyük ortaq bölən	наибольший общий делитель(НОД)

	(GCD)	(ƏBOB)	
27	improper fraction	düzgün olmayan kəsr 7/5, 13/9	неправильная дробь
28	infinite fraction	sonsuz kəsr	бесконечная дробь
29	item	toplanan, cəmlənən	слагаемое
30	irrational number	irrational ədəd	иррациональное число
31	least common multiply (LCM)	ən kiçik ortaqlar hasil (misil)	наименьшее общее кратное (НОК)
32	minuend	azalan	уменьшаемое
33	mixed decimal	qarışıq onluq kəsr	смешанная десятичная дробь
34	numerical expression	əldi ifadə	числовое выражение
35	natural number	natural ədəd(1,2,3,4)	натуральное число
36	odd number	tək ədəd(1,3,5,7)	нечетное число
37	one-digit	birrəqəmli(ədəd)	однозначное(число)
38	polynom	çoxhədlı (polinom)	многочлен, полином
39	proper fraction	düzgün kəsr 1/2, 3/5	правильная дробь
40	pure recurring decimal	saf dövrü onluq kəsr	чистый повторяющийся десятичный

Məlum olduğu kimi, tərcümə – ayrı-ayrı cəhətləri müxtəlif elmlərin tədqiqat hədəfi ola biləcək mürəkkəb, çoxcəhətli hadisədir. Tərcümə yaradıcı fəaliyyətin psixoloji, ədəbi, etnoqrafik və digər tərəflərini təşkil edir və eyni zamanda özündə bu və ya digər ölkənin, yaxud ölkələrin tərcümə işi tarixini əks etdirir. Belə ki, əksər dilçi mütəxəssislər tədqiqat hədəfindən asılı olaraq aşağıdakı cəhətləri fərqləndirirlər: psixoloji tərcüməşünaslıq (tərcümənin psixologiyası); ədəbi tərcüməşünaslıq (bədi və ədəbi tərcümə nəzəriyyəsi); etnoqrafik tərcüməşünaslıq (tarixi tərcüməşünaslıq). Elmi-texniki ədəbiyyatı tərcümə edən şəxs, təbii ki, bu sahəni yaxşı bilməlidir. Elmi və texniki materialların terminologiya ilə zənginliyi tərcüməçidən nəinki dillərin qarşılıqlı terminologiyasını əla bilməsini, həm də ondan düzgün istifadə etməni tələb edir. Burada iki qarşılaşdırılan dildən birində müvafiq realı və terminoloji ekvivalentlərin yoxluğu zamanı tərcümə üsulları və metodlarından istifadə edə bilmək olduqca əhəmiyyətlidir. Təbii ki, elmi-texniki tərcüməçi mövzu ilə bağlı biliyə sahib olmalıdır. Mövzunun ətrafında dolaşmamalıdır. “Tərcüməçi mətndəki terminlərin daha dərin mənalərini başa düşməlidir, hətta mətnin hədəf dildə heç bir bənzəri olmadığı halda öz potensialı səviyyəsində müvafiq tədqiqatlar aparmalıdır. Elmi-texniki materiallarının tərcüməsində mütərcim orijinala daha çox bağlı olur. Buna görə də burada dəqiqlik mühüm rol oynayır. Bu növ tərcümələrdə tərcüməçi çoxlu sayda terminlərlə üzləşir ki, burada ondan xüsusi bilik tələb olunur” (3, 43). O, tərcümə etdiyi sahəni çox yaxşı bilməyə də, ən azı bu sahədən kifayət qədər məlumatlı olmalıdır. Əks təqdirdə yol verdiyi səhvlər böyük xətalara gətirib çıxara bilər. Belə tərcümələrdə tərcüməçidən son dərəcədə diqqət və dəqiqlik tələb olunur. Məsələn, texniki mətnlərdə tez-tez istifadə olunan to supply feli “təchiz etmək, təmin etmək, qidalandırmaq” deməkdir, supply isminə isə, “təchizat, satış, ehtiyat, qidalandırma” kimi mənalarla yanaşı, “mənbə (qidalanma mənbəyi)” mənasında da rast gəlinir. Subject ismi – “predmet, məsələ”, to subject feli – “məruz qoymaq, təbii etmək”. Limit ismi – “hədd”, to limit feli – “məhdudlaşdırmaq”. Present ismi – “hədiyyə, indiki zaman”, to present feli - “vermək, təqdim etmək, aşkar etmək, göstərmək Tərcümənin üslubu tərcüməçi üçün önəmlidir – bunsuz gözəl və mükəmməl çevirmə mümkün deyil. Orijinalın tərcüməsinin keyfiyyəti mütərcimin üslub vahidlərinin mənasını hansı bacarıqla çatdırmasından asılıdır. Qanunauyğun haldır ki, ədəbiyyatşünaslar, kulturoloqlar və filosoflar üçün başlıca və daha maraqlı nüanslar bədi tərcümə, bədi nitqin tərcüməsi ilə əlaqədardır. Təsir vasitələrinə bənzətmələr, metonimlər, müqayisələr, allüziyalar, sitatlar, hikmətli sözlər, atalar sözləri və zərb-məsəllər daxildir. Tərcümə zamanı mütərcim üçün ən çox çətinlik yaradan üslubun mübaliğə, bənzətmə, müqayisə, atalar sözləri, zərb-məsəllər kimi nitq fiqurlarıdır. Əlbəttə, tərcüməçi onlara fikir vermədən də mətnləri çevirə bilər, amma nəticədə ortaya “quru tərcümə” çıxacaq. Üslub vahidlərinin çatdırılması tərcümənin ən mühüm vəzifələrindəndir. Bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Tərcümənin cavab verməli olduğu tələblər, yəni tərcümə dilində bu cür mətnləri xarakterizə edən normativ qaydalar mövcuddur. Həmin tələblərə aşağıdakıları aid etmək olar: **məna uyğunluğu**: tərcümənin üslubundan və yönündən asılı olaraq mütərcim çevrilən mətnin həmişə orijinalın həqiqi mənasını əks etdirməsinə çalışmalıdır. Məna uyğunluğu özündə üslub dəqiqliyini, oxşarlığı və tamlığı birləşdirir; **savadlılıq**: bu tələb özündə mətnin Azərbaycan və xarici dilin ümumi normalarına uyğun olmasını ehtiva edir. Bir qayda olaraq, üslubi, qrammatik və orfoqrafik səhvlərin istisnası nəzərdə tutulur; **leksik və üslub uyğunluğu**: orijinaldakı terminlərin ekvivalentlərinin düzgün seçimi, qısaldılmış sözlərin və baş hərfləri yazılan söz birləşmələrinin oxşarlarının axtarışı nəzərdə tutulur. Tərcümə edilən mətnin ümumi üslubu və orijinalın üslubu qavrayışda bir-birindən fərqlənməməlidir.” Texniki tərcümələr üçün ifadələrin dəqiqliyi,

emosional, dəbdəbəli sözlərin olmaması, sadə cümlə quruluşu və hissiyyatsızlıq xarakterikdir. Həm şifahi, həm də yazılı tərcümə kifayət qədər çətin və çoxcəhətlidir. Tərcümə təkcə məndə bir dilin başqa dillə əvəz edilməsi deyil.

Tərcümədə müxtəlif mədəniyyətlər, şəxsiyyətlər, inkişaf səviyyələri, ənənələr və quruluşlar toqquşur” (4,58-59). Tərcüməçinin əsas vəzifəsi həmişə tərcümənin bütün çətinliklərini yadda saxlamaq, müəllif fikrini mümkün qədər dəqiq ifadə etmək, onun müxtəlif bədii üsullarını çatdırmağı unutmamaqdır. Qeyd olunduğu kimi, bu çətinliklərin dərk edilməsi tərcüməçinin peşəkar fəaliyyətində uğura doğru atdığı addımdır. Tərcüməçinin öz qüvvəsinə inamı əminliyə, malik olduğu bilik isə yoxlamaya, yaxud təkmilləşməyə ehtiyac duyulmayan donuq ehkama çevrilməməlidir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, tərcümə hər şeydən əvvəl, çətin, yorucu, məsuliyyətli işdir, təkcə hərtərəfli bilik və yaradıcı münasibət yox, həm də müəllif fikrini daha aydın çatdırmaq üçün böyük istək tələb edir. Bununla belə, qeyd edək ki, mətnin tam şəkildə çatdırılması, demək olar, mümkün deyil. Bu mənada bədii tərcümə, bir növ, orijinalın variasiyasını başqa dilin ifadə vasitələri ilə canlandırmaq cəhdi kimi başa düşülməlidir. Bədii tərcümə – ədəbi yaradıcılıq növü, bir dildəki bədii əsərin başqa dilə çevrilməsidir. Bədii tərcümə başqa tərcümələrdən orijinal bədii yaradıcılıqla bilavasitə bağlılığı ilə seçilir. Bədii tərcümədə söz estetik mahiyyət kəsb edir. Buna görə də bədii tərcümə problemləri bədii yaradıcılığın spesifik qanunlarına daxildir. Bədii tərcümə orijinal yaradıcılıqdan tərcümə obyektindən asılılığı ilə fərqlənir. Bədii tərcümənin tarixi hər ölkənin ədəbiyyat tarixinin ayrılmaz hissəsidir. “Bədii tərcümədə əsərdəki hadisələrin hansı üslubdan nəql edilməsi məsələsi də mühüm şərtir. Söhbət orijinalın nəzm, yaxud nəzrdə yazılmasından və bu amilin tərcümədə nə dərəcədə saxlanılmasından gedir. Nəzmdə yaranmış əsər nəzm formasında da tərcümə edilməlidir. Bu əsərin dilinin axıcılığına, onun poetik ovqatına, ruhuna sadıqlıq deməkdir. Əlbəttə, klassik poeziyada, xüsusən də məhəbbət, gözəllik mövzusunda yazılmış şeirlərdəki bənzətmələrin, təşbehlərin və s. poetik obrazların ekvivalentini vermək o qədər də asan olmadığını yaxşı bilən redaktor gənc tərcüməçiyə belə hallarda hərfi tərcümədən qaçmağı, orijinalın ruhunu maksimum verməyi tövsiyə edir.” (5, 29-30) Şifahi tərcümə əsasən ardıcıl (consecutive), sinxron (simultaneous) və pıclıltı ilə (whispered, chuchotage) kimi növlərə ayrılır. Yazılı tərcümədə tərcüməçi kifayət qədər vaxt əldə edir, lakin şifahi tərcümədə vaxt tərcüməçini gözləmir, o mətni bir dəfə esidir və tərcümə edir. Tərcüməçinin müxtəlif mənbələrə müraciət etmək imkanları yoxdur. Ona görə də tərcüməçi yalnız öz dil bilmə qabiliyyətinə və vərdislərinə güvənməli olur. **Hüquqi tərcümə** - hüququn müxtəlif sahələrinə aid mövzuda mətnlərin tərcüməsidir. Bu cür materiallar çox vaxt müxtəlif dillərdə danışan insanlar arasında hüquqi məlumat mübadiləsi aparılması üçün istifadə olunur.

Hüquqi sənədlərin tərcüməsi tərcümə sahəsində ən böyük ver tutan sahələrdən biridir. Bu baxımdan, verli və beynəlxalq qanunvericiliyi dərinlən bilən tərcüməçilərlə işləmək vacibdir. Hüquqi tərcümələrin çətinliyi ondan ibarətdir ki, tərcümə zamanı yüksək dəqiqlik tələb olunur. Hüquqi baxımdan dəqiqlik tələb edən sənədlərdə yanlış tərcümə nəticədə ciddi məsuliyyətə səbəb ola bilər. Bu prosesdə də terminlərə müraciət olunmalıdır.

Nö	Terminology	Azerbaijan	Russian
1	To arrest	Həbs etmək	арестовать
2	To accuse	Günahlandırmaq	осуждать
3	Court	Məhkəmə (binası, salonu)	Здание суда
4	Trial	Məhkəmə prosesi	Судебный процесс
5	Hearing	Cinayət işinin dinlənilməsi	Прослушивание судебного дела
6	A case	Cinayət işi	Уголовное дело
7	To judge	Mühakimə etmək	судить
8	A judge	Hakim(məhkəmə prosesində)	Судья (в процессе судебного дела)
9	Jury	Andlilər məhkəməsi	Суд присяженных
10	Defendant	Müdafiəçi (vəkil)	адвокат
11	An Attorney, a prosecutor	Prokuror	прокурор
12	A law	Qanun, hüquq	Закон, право
13	A lawyer	Hüquqşünas, vəkil	Юрист, адвокат
14	To make a law	Qanun vermək	Издавать закон
15	Legal	Qanuni	Законный, легальный
16	Illegal	Qeri qanuni	Не законный, не легальный
17	To win a case	Cinayət işini udmaq	Выиграть судебное дело
18	To loose a case	Cinayət işini uduzmaq	проиграть судебное дело
19	To prove	İsbat (sübut) etmək	доказывать
20	To sentence	Hökm çıxarmaq	Вынести приговор

21	A sentence	Hökm	приговор
22	Guilty	Günahkar	виновный
23	Innocent	Günahsız	Не виновный, жертва
24	A witness	Şahid	свидетель
25	An evidence	Dəlil, sübut	доказательство
26	A medical testimony	Tibbi ekspertiza	Мед. экспертиза
27	To kill	Öldürmək	убить
28	A killer	Qatil	убийца
29	To murder	Öldürmək, qətlə yetirmək	убить
30	A murderer	Cani, qatil	убийца
31	To assassinate	Öldürmək(siyasi baxışlara görə)	Убить (по политическим убеждениям)
32	A crime	Cinayət	преступление
33	A Criminal	Törədilmiş cinayət, cani	Криминал, (преступник) 2. криминальное дело
34	To commit a crime	Cinayət törətmək	Совершить преступление
35	A thief	Oğru	вор
36	To rob	Qarət etmək	грабить
37	A robbery	Qarət	грабёж
38	A robber	Qarət edən cinayətkar	грабитель
39	To bribe	Rüşvət almaq	Брать взятку
40	A briber	Rüşvətxor	Взяточник
41	To kidnap	İnsan oğurlamaq	Похищать людей(детей)
42	A kidnapping	İnsan oğurluğu	похищение
43	A kidnapper	İnsan oğrusu	похититель
44	To steal	Oğurlamaq	воровать
45	A criminal law	Cinayət hüququ	Криминальное право
46	A civil law	Mülki hüquq	Гражданское право
47	An administrative law	İnzibati hüquq	Административное право
48	Constitutional Law	Konstitutsiya hüququ	Конституционное право
49	Constitutional Court	Konstitutsiya Məhkəməsi	Конституционный Суд
50	Court of Appeal	Appelasiya Məhkəməsi	Апелляционный суд
51	Supreme Court	Ali məhkəmə	Верховный Суд
52	Inferior Courts	Rayon məhkəmələri	Районные суды
53	Ministry of Internal Affairs	Daxili İşlər Nazirliyi	МВД
54	Ministre of Internal Affairs	Daxili İşlər Naziri	Министр МВД
55.	The Highest tribunal	Ən yüksək ali tribunal	Высший Трибунал

İstifadə olunan ədəbiyyat

1.Т.Е..Бреус «Теория перевода»,М, 2007

2.Lotte D.S. Elmi-texniki terminologiyanın yaradılmasının əsasları, 2006.

3.. Lozovoy P.I. Xarici dildəki elmi-texniki mətnlərin və hərbi-texniki ədəbiyyatın semantik cəhətdən dərk olunması. Avtoreferat, 2009

4.Nağıyev V. Tərcümənin bəzi problemləri. Məqalə. Bakı, 2018

5. Səmədova L. Tərcümə nəzəriyyəsinin statusu. // "Kitəşünaslıq və nəşriyyat işi": elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, Bakı, 2008, №4.

Key words terminology translation context words different

Ключевые слова терминология перевод контекст слова разные

Açar sözlər terminologiya tərcümə məzmun sözlər müxtəlif

Резюме

Перевод — очень древний вид человеческой деятельности. разных языковых общин. Проблема контекста неоднократно ставилась и решалась в трудах многих лингвистов. Под контекстом понимается непосредственное лексическое окружение данного слова или выражения в речи, окружение, которое делает ясным значение этого слова или выражения либо придает ему какие-то новые оттенки. Занимающемуся переводом понятно, что не меньшей, чем построение фразы, трудностью является выбор подходящего слова — эквивалента.

SUMMARY

According to specialists, the translator works on linguistic forms: "... the translator does not share the sense of linguistic forms but, he interprets." Analysis of these problems helped us a lot to understand the differences between the two languages compared with topics such as: the kind of words, the use of articles and prepositions, times and verbal modes, and corresponding terminology specific to the field of theory and practice of translation.

Rəyçi f.f.d. Əhmədli M.P.